

СКІФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

Стаття присвячена аналізу художнього відтворення скіфської культури на території України українською письменницею Докією Гуменною. Аналізується узгодженість її висновків із науковими дослідженнями першої половини – середини ХХ століття. Розкрито зміст невидимого зв'язку сучасного українця із його давніми предками (скіфами), встановленого авторкою творів.

Ключові слова: скіфи, Докія Гуменна, «Золотий плуг», «Благослови, Мати», белетристика.

Художнє відображення давньої історії України не нове явище в українській літературі. До даної теми звертались такі автори, як І. Білик, П. Загребельний, Р. Іванченко, В. Малик, Д. Міщенко, Ю. Мушкетик та інші. Всі ці прізвища добре знайомі українцям. Не оминула цю проблематику Докія Кузьмівна Гуменна – українська письменниця.

Життя та творча діяльність Докії Гуменної стали об'єктом дослідження українських гуманітаріїв переважно в еміграції (статті Г. Костюка, О. Тарнавського), а у незалежній Україні лише у ХХІ столітті. Першою спробою системного аналізу її творчості стала монографія українського письменника та літературознавця П. Сороки «Докія Гуменна. Літературний портрет» (2003 р.) [19], аналіз історіософських творів зроблено Т. Николук (Т. Садівською) [14, 17], К. Браїловою, В. Родигіною, В. Марценішко [12], М. Лаврусенко [11], О. Коломієць [9], Г. Костюк [10]. Однак, не тільки життя, а й її літературна спадщина не отримали належної уваги українських науковців та залишаються малодослідженими. Зокрема, вимагають окремого дослідження роботи письменниці на історичну тематику. Тому метою даної статті є аналіз художнього відтворення скіфської культури на території

* Аспірантка кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

Д. Сачко. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної

України та визначення відповідності її літературного бачення із науковими дослідженнями першої половини – середини ХХ століття.

Зацікавлення давнім минулим України проявилось у письменниці під час відвідувань лекцій з історії в Київському інституті народної освіти, засідань Археологічного комітету Всеукраїнської академії наук, з 1924 р. – Всеукраїнського археологічного комітету, наукових конференцій, читання історичних розвідок та монографій про праісторичні часи України. Маючи приховану мету написання роману «про занепад матріархату» та посилаючись на бажання «пройти виучку археологічній техніці, щоб читати спеціальну археологічну літературу...» [13, арк. 11], вона у 1938 р. навіть брала участь в археологічній експедиції разом із відомими археологами Т. Пасек, В. Петровим, Є. Кричевським, П. Курінним, Н. Кордиш. Результатом такого зацікавлення археологією стало написання та видання низки оповідань і романів Д. Гуменною [18, с. 64].

«Велике Цабе», «Золотий плуг», «Минуле пливе у прийдешнє», «Родинний альбом», «Благослови, Мати!», «Прогулянка алеями мільйоноліть» та «Небесний змій» – твори Д. Гуменної, присвячені історичній тематиці. Всі ці роботи підпорядковані одній меті: знайти коріння української самобутності в давній історії нашої держави. Письменниця, вивчаючи наукову літературу, інтерпретувала її так, щоб «зміст праці був доступний кожній інтелігентній людині, яка має загальні знання» [8, с. 6]. Скіфська проблематика найповніше розкривається авторкою у таких роботах як «Благослови, Мати!» та «Золотий плуг».

Докія Гуменна переконана, що «вгляд у минуле допомагає зрозуміти калейдоскоп сучасних подій ... наша минувшина така багата, різнобарвна і таїть велике жниво для прозаїків ... знання минувшини підносить самоповагу, гідність, честь, ми повинні вже в шкільному віці засвоювати, що саме терен України має великі заслуги в долях наступних народів і поколінь

Д. Сачко. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної

... прагнення встановити нитку зв'язку між нами, українцями ХХ століття, та давніми народами» [16, с. 431].

Д. Гуменна перша серед українських письменників як у СРСР, так і в еміграції, спробувала писати у жанрі наукової белетристики. У передмові до «Родинного альбому» та «Благослови, Мати!» вона характеризувала їх як «казки-есе», бо вважала, що «всяке відтворення минулого – казка... Всякий заглядач у минуле на свій лад бачить минувшину – залежно від матеріалів, що Бог послав (бо всіх ще жодна людина не могла охопити) та від своєї внутрішньої візії» [5, с. 3]. Однак джерелами для її робіт були досягнення археології, історії, етнографії, мовознавства, фольклористики та міфології, що дає право зарахувати їх до жанру наукової белетристики. На думку П. Сороки, «Золотий плуг» є белетристичною оповіддю, що захоплює розповідає про минуле [19, с. 389]. Сама авторка називає новий жанр, що вперше випробувала, «белетристикою на науковому тлі» [8, с. 6].

Звертаючись до скіфської проблематики, Д. Гуменна опрацювала значний масив історичних та лінгвістичних джерел та літератури. Основними писемними джерелами для неї стали «Історія» Геродота, що і на сьогоднішній день залишається основним писемним джерелом вивчення скіфської культури, та збірник джерел грецьких та латинських авторів про скіфів, зібраних та опублікованих російським істориком В.В. Латишевим.

Для художнього відтворення історії скіфів вона зверталась до дослідження радянських та іноземних вчених. Серед них: британські історики та археологи Джеймс Фрезер, Теренс Пауелл, Тамара Райс, Джеймс Хастінгс, Леонард Вуллі, американець Філіп Хітті та ін.; українські (радянські) історики та археологи І.Г. Шовкопляс, С.І. Руденко, В.П. Петров, Б.М. Граков, М.С. Грушевський, М. Аркас та інші.

На формування історичних інтересів письменниці значний вплив мав український мовознавець, етнограф, літературознавець, історик та археолог Віктор Платонович Петров, з яким вона познайомилась під час археологічних

Д. Сачко. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної

розкопок трипільської культури у с. Халеп`я Київської області у 1937 р. Він для Д. Гуменної – «криниця знань, та не тільки склад знань, а й вдумливий перетворювач у філософський світогляд набутків своєї широкої освіти» [6, с. 463]. Саме його теорія автохтонності скіфів, викладена у монографії «Походження українського народу» (1947 р.), стала основою для гіпотез Докії Кузьмівни про генетичну спільність українського народу з європейським світом, а не азійським, та неперервність розвитку української народності з часів кам'яного віку до сьогодення.

Держава скіфів, для письменниці, – конфедерація споріднених племен від р. Дунаю до р. Об, а можливо навіть від Альп до Алтаю з центром в Україні, де вони панували у VIII–III ст. до н.е. Найбільшого розквіту держава досягла за часів царя Атея (IV ст. до н.е.), а Кам'янське городище було столицею Скіфії. Більша частина її робіт – спростування згадки греків про дикість та примітивність скіфів. Письменниця описує здібності скіфських ремісників, їх естетичність і схильність до мистецтва, прикраси та багатство одягу, побуту, зброї, шляхи збагачення та міфологію цього кочового народу.

Художні твори письменниці – результат тривалої аналітичної роботи над історіографічними та археологічними дослідженнями історії та міфології скіфів. Вона розкриває кілька дискусійних проблем.

Перше, на що звертає увагу Д. Гуменна, вводячи у свої твори скіфський сюжет, це проблему походження скіфів у світовій та радянській історіографії. Вона виокремила кілька теорій їх походження: 1) міграційна теорія, під якою хибно розуміла іранське (ірансько-осетинське або турано-монгольське) походження; 2) автохтонна, тубільно-українська, теорія; 3) скіфи – прямі предки всіх європейських народів [7, с. 102].

Докія Гуменна виявила особливе зацікавлення теорією автохтонного походження, запропонованої В. Петровим: скіфи мають тубільно-українське походження, однак царські скіфи були іранізовані внаслідок тривалого

Д. Сачко. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної

перебування в Передній Азії [1, с. 141]. Письменниця переконана, що «Скити це просто скотарі, вершники. Не туранці вони й не іранці, а явище чисто тубільне, зросло на цьому самому ґрунті» [7, с. 102]. Вона піддає критиці «міграційну» теорію, вважає, що іранський «акцент» деяких племен скіфів (саї) «збив з пантелику послідовників» М. Ростовцева та В. Абаєва [4, арк. 77].

Наступна проблема, яку піднімає письменниця, – етнічна спорідненість скіфської конфедерації. Вона, наслідуючи В. Петрова, переконана, що скіфи – специфічно «варварська» імперія вершників з центром, що знаходився на Україні [15, с. 26]. Не дивлячись на те, що вчений переглянув свою теорію та вказував, що Скіфія в V ст. до н.е. являла собою союз кровноспоріднених племен або протодержавне утворення [2, с. 289], Д. Гуменна не змінила своєї точки зору.

Крім того, вона, вказуючи на неможливість ототожнювати кельтів зі скіфами, у роботі «Золотий плуг», наголошує, що «данаї, ахейці, фракійці, гети, кельти, тевтони, сакси – то ж ближчі й дальші родичі скитів, тільки раніш відчахнуті гілки з одного дерева» [5, с. 150]. Вони є скотарськими патріархальними родами. На думку письменниці, їх об'єднує спільне тотемне минуле (корова, коров'яча шкіра), а також спільність способу життя та суспільного ладу: войовничість, любов до бенкетів; культ коня; схожість у військовій організації із князем-жерцем на чолі. До такого висновку вона дійшла після ознайомлення із роботою британського історика Теренса Пауелла «Кельти» (1958 р.), який виділяв два можливих витока кельтів: з Анатолії через Іспанію, Альпи, Балкани за Дунай, куди і принесли індоєвропейську мову, або з північного Кавказу через Причорномор'я у Європу. А отже, ці племена не могли оминати територію сучасної України. До того ж дослідник описує кельтів досить схожими зі скіфами – високими, світлошкірими, з міцним тілом та русявим довгим волоссям.

Д. Сачко. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної

Докія Гуменна висуває гіпотезу, що скоти, скити та кельти були спорідненими племенами. Вони довгий час зберігали свою спільність, адже для всіх характерні могили-кургани, наявність символу родової спільноти в могилах – казану, княжо-дружинницька організація, що на заході Європи втілювалась у королівсько-лицарську [7, с. 65]. Таким чином, вона штучно встановлює зв'язок скіфського населення з давніми європейськими народностями, та практично представляє територію України як індоєвропейські прабатьківщину.

Докія Гуменна характеризує суспільний лад скіфів як патріархальний. На чолі роду – ватажок-жрець, священна особа. Однак, у своїх творах на скіфську тематику, вона не оминула проблему збереження матріархату, вважаючи, що він довгий час панував у більшості суспільств з первісних часів. Спираючись на писемні джерела, зібрані В. Латишевим, вона вказувала на пережитки матріархату у скіфському суспільстві. Наприклад, служителі Великої Матері Кибели («носії пілосу») вбирались як жінки, адже останні мали бути посередницями між богами та людьми [5, с. 159]. У похоронній традиції скіфів Д. Гуменна вбачала втілення давньої ідеї повернення після смерті у лоно матері-землі. Для письменниці є очевидним зв'язок між шануванням скіфами охоронниці вогню, богині Табіті та козацтвом – Матері Божої, Пречистої Діви Марії, яка вважалася Покровою Війська Запорозького [5, с. 178]. Тому вона приходять до висновку, що в Україні тривалий час панували матріархальні традиції, що відігравали важливу роль в формуванні світогляду та збереженні державності.

Докладно описуючи поховальний обряд скіфів, Д. Гуменна піддає сумніву монгольський вплив на його походження. Письменниця, ознайомившись з результатами досліджень царських могил у Месопотамії британського археолога Леонарда Вуллі, вважає, що традиція пишного та багатого поховання скіфів – месопотамська [5, с. 167]. Таким чином, вона ще

Д. Сачко. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної

раз намагається довести індоєвропейські зв'язки скіфів, відкидаючи можливість виключно іранського чи монгольського походження.

Варто відмітити, переважна більшість висновків авторки не мають історичних та археологічних доказів, деякі суперечать не тільки історичній науці XXI століття, а й дослідженням її сучасників. Сама Докія Гуменна у своїх щоденникових записах вказувала, що вона – міфотворець [3, арк. 81]. Яскраво це виражено у художніх творах на історичну тематику, у тому числі скіфську.

Докію Кузьмівну ще з молодих років обурювала несправедлива відсутність української державності у XX столітті. Вона стверджувала, що українцям не вистачає «державницького мислення, – відчуття свого повного, законного права на творчий розквіт своїх сил... на участь у культурному процесі» [7, с. 252]. Саме це, на її думку, завадило українцям зберегти суверенітет, здобутий в ході революційних подій 1917–1920 років, та підштовхнуло стати невід'ємною частиною Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Відсутність нормативної бази законного виходу із Союзу, репресії проти української інтелігенції та селянства (куркулів), історично необґрунтована пропаганда «братства народів» і, як наслідок, деформація народної свідомості робили неможливим усвідомлення українцями «законного права» виходу України з СРСР. Тому письменниця практично все своє життя присвятила його пошуку.

Докія Гуменна переконана, що українська народність бере свій початок з часів палеоліту. Всі подальші періоди історії лише привносили щось нове у нашу зовнішність, мислення, характер, культуру, фольклор і т.д. Скіфи довгий час населяли територію України, а отже, вплинули на становлення українців.

Д. Гуменна, наслідуючи археолога Б. Гракова, вважає, що починаючи з III ст. південні степи України слов'янізуються, а тому більшість скіфів та інших народів розчинились серед слов'ян [5, с. 193]. Як доказ, письменниця наводить цитати із грецьких писемних джерел про слов'янські племена, які

Д. Сачко. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної

були схожими на опис скіфів. Вони зображують їх зухвалими та свавільними, експансивними вояками, для яких головним заняттям є війна та бенкети, нищення сусідніх земель та військова здобич. Докія ототожнює військову організацію обох народів – старшина-князь і дружина, при цьому слов'янський князь, як і скіфський цар, виконує роль жерця; поклоніння мечеві скіфами та слов'янську присягу перед мечем тощо.

Як вважає дослідниця, скіфські традиції відбилися і на козаччині. Кочове скіфське населення обов'язково мало коней та зброю, і саме воно становило численне військо. Хто не мав коня, той не брав участі у поході. Так і козак – це озброєна вільна людина. Навіть слова «козак» для письменниці є похідним від однієї з назв скіфів – «сак», а початок слова «ко» – це скорочення від слів «комонний», «кінний» [5, с. 177]. Тобто, «скіф на коні».

Д. Гуменна робить для себе відкриття, що скіфське Кам'янське городище розташоване на близькій відстані від Запорізької Січі. В цьому вона вбачала певну спадкоємність та аналогію. До того ж простежується певна схожість військово-політичної організації: влада царя/гетьмана обмежується зібранням війська (віче)/запорізького товариства, яке мало право скинути царя/гетьмана.

Національно-визвольна війна 1648–1957 рр. (Хмельниччина), всенародний зрив, на думку письменниці, була проявом народної української свідомості «без холопа, без пана», самозрозумілого права, успадкованого від скіфських часів [7, с. 208].

Навіть у такому традиційному українському явищі, як чумацтво, Д. Гуменна віднайшла скіфський вплив. На її думку, давніми чумаками були скіфи, які купували сушену та солону рибу у каспіїв та продавали римлянам. Вона вважала, що в чумацькому побуті відтворено скіфські кочові традиції: при небезпеці виставляти вози колом, золотити роги волам ватага, любов до руху,

Д. Сачко. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної

пригод [5, с. 214]. Ця любов до пригод, необхідність нових вражень та потреба постійного руху проявляється в кожному українцеві і сьогодні.

Скіфський спадок не оминув і ХХ століття. Махновщина, на думку Докії Гуменної, – «гротескове відродження» скіфської військової традиції. Як скіфи здійснювали набіги на Мідію та Передню Азію, отримували данину від Єгипту, так і махновці «не маючи іншого виходу своїм дряпіжним успадкованим імпульсам, хлопці поперізувалися стрічками з патронами, обтикалися бомбами, озброїлися карикатурним анархізмом і давай плюндрувати сусідні, чужі їм духом, міста й містечка» [7, с. 37].

Отже, Докія Кузьмівна сформувала власну концепцію відриву України від Радянського Союзу, прослідковуючи традицію державності від скіфської кочової імперії, ядром якої була Україна, через Козаччину, до індустріально-аграрної Української Радянської Соціалістичної Республіки. Усвідомлення та прийняття українцями свого вікового спадку і повинне сформувати відчуття законного права на самовизначення та суверенітет.

Д. Гуменна погоджується з В. Петровим, що автохтонність українців – це результат випробувань історією, що спричиняла еволюцію, деградацію чи деформацію нашої свідомості, психіки та зовнішнього вигляду. Однак, на її думку, існує те незмінне, що не дає зникнути нашій державі – психологія вільної жінки-матері, яка бере свій початок з часів трипільської та скіфської культур. Вона переконана, що жінка в Україні ніколи не була ні рабинєю, ні «плеканою коштовною лялькою західного зразка», а вважалась «повною співучасницею всього родового, матеріального й духового, вона не викрадена, не куплена, не приведена в чужий рід» [5, с. 217]. Такий суспільний порядок впливав на ментальність поколінь, які виховувала вільна у своїх почуттях, бажаннях, думках та діях українська мати. Саме це, на думку письменниці, не дає зникнути українському народу.

Таким чином, художні твори Докії Гуменної є результатом історичної самоосвіти авторки. Вона у своїх творах на основі багатого історичного та

Д. Сачко. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної

археологічного матеріалу відтворює історію скіфів на території України та намагається інтуїтивно віднайти багатовіковий зв'язок сучасного українця з його давніми предками, у тому числі зі скіфами. Однак, дається взнаки відсутність фахової історичної освіти та відірваність від радянської археологічної науки внаслідок еміграції письменниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреев В. Скіфські студії Віктора Петрова / В. Андреев // Південний архів. Історичні науки : Збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 30. – С. 138–147.
2. Андреев В. Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого : Монографія / В. Андреев. – Дніпропетровськ : Герда, 2012. – 476 с.
3. Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 234 Д. Гуменна. – Спр. 9 Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 52, 53. Роки : 1964, 1965, 1966, 1967. «14 зв'язка». – 107 арк.
4. Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 234 Д. Гуменна. – Спр. 10 Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 54, 55. Роки : 1968, 1969, 1970, 1971, 1972. «15 зв'язка». – 104 арк.
5. Гуменна Д. Благослови, Мати! / Д. Гуменна. – Нью-Йорк : Об'єднання українських письменників «Слово», 1966. – 271 с.
6. Гуменна Д. Дар Евдотеї : Іспит пам'яті. Кн. 1. / Д. Гуменна. – К. : Дніпро, 2004. – 517 с.
7. Гуменна Д. Золотий плуг / Д. Гуменна. – Нью-Йорк : Об'єднання українських письменників «Слово», 1989. – 292 с.
8. Гуменна Д. Родинний альбом / Д. Гуменна. – Нью-Йорк : Об'єднання українських письменників «Слово», 1971. – 352 с.

Д. Сачко. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної

9. Коломієць О. В. Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Коломієць О. В. – Київ, 2007 – 18 с.

10. Костюк Г. На перехрестях життя та історії (II) (До 70-річчя життя і 50-річчя літературної діяльності Докії Гуменної) / Г. Костюк // Сучасність. – 1975.– № 4. – С. 50–75.

11. Лаврусенко М. І. Рефлексія як принцип художньої реконструкції праісторії в романі Докії Гуменної «Золотий плуг» / М. І. Лаврусенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 6 (217). – Ч. I. – С. 91–97.

12. Марценішко В. Синтез історіософського та міфологічного у творчості Докії Гуменної / В. Марценішко // Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки. Збірник наукових статей. – 2004. – Вип. 58. – С. 40–45.

13. Національний музей літератури України, Д. Гуменна. – Р-2278 Щоденник I. – 48 арк.

14. Николюк Т. Інтертекстуальні особливості роману Докії Гуменної «Золотий плуг» / Т. Николюк // Мова і культура. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. XIII (125). – С. 46–52.

15. Петров В. Походження українського народу / В. Петров. – Регенсбург : Українська Студентська Громада, 1947. – 77 с.

16. Погрібний А. Поклик дужого чину : статті, портрети, силуети, наближення, публіцистика / А. Г. Погрібний. – К. : ВЦ «Просвіта», 2009. – 680 с.

17. Садівська Т. Твори Докії Гуменної в контексті «наукової белетристики» / Т. Садівська // Слово і час. – 2004. – № 3. – С. 70–76.

18. Сачко Д. Формування особистості та історичних зацікавлень Докії Гуменної / Д. Сачко // Scriptorium Nostrum. – 2016. – № 1 (4). – С. 59-67. – [Електронний ресурс] : [сайт] / Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу : sn.kspu.edu.

19. Сорока П. Докія Гуменна. Літературний портрет / П. Сорока – Тернопіль : Арій, 2003. – 495 с.

Стаття посвячена аналізу художественного отображення скифской культуры на территории Украины писательницей Докией Гуменной. Анализируется соответствие ее выводов научным исследованиям первой половины – середины XX века. Раскрыто объяснение невидимой связи современного украинца с его давними предками (скифами), определенного автором художественных работ.

Ключевые слова: скифы, Докія Гуменна, «Золотой плуг», «Благослови, Мать», беллетристика.

The article is devoted to the works of Ukrainian writer Dokiya Humenna. The history is the centerpiece of her artistic activities. Scythian epoch in Ukraine is one of writer's historical literature problems.

«Zolotyuy plug» (Golden plough) and «Blagoslovy, maty!» (Bless me, Mother!) are the Dokie Humenna's literary works and they are dedicated to the Scythian topic.

In these essays, Humenna made a detailed analysis of the political, economical and social systems of the Scythians, their life and mythology.

Particular attention is paid to scientific certainty of Dokiya Humenna's conclusions about the origin of the Scythians, their ethnicity.

The author analyzes writer's idea about Ukrainian and Scythians kinship. Some attention is given to the detailed description of the Scythian influence over the Ukrainian outlook and character.

The role of mother in the transmission and upbringing of the younger generation, according to ancient traditions, was studied.

Keywords: Dokiya Humenna, «Zolotyuy plug» (Golden plough), «Blagoslovy, maty!», Scythians, belles-lettres.